

Barcsi Tamás¹

Az eszközzé tételtől a lelki szépség méltóságáig. Még egyszer Dosztojevszkij emberi méltóság-felfogásáról²

Absztrakt

Írásomban az emberi méltóság tiszteletének kérdését vizsgálom Dosztojevszkij műveiben. Dosztojevszkij regényeiben az eszközzé tétel sokféle változata megtalálható, a gyilkosság mellett a szegénység, a halálbüntetés és a rabság is az emberi méltóság sérelmeként jelenik meg. Tanulmányomban ezt az állítást igazolom a teljesség igénye nélkül. Ezt követően pedig A kamasz című regényt (1875) elemzem, kitérve más dosztojevszkiji művekkel való összefüggésekre.

Kulcsszavak: Dosztojevszkij, emberi méltóság, szegénység, halálbüntetés, A kamasz

Abstract

In my paper, I examine the question of respect for human dignity in Dostoevsky's works. In Dostoevsky's novels, there are many variations on the theme of instrumentalization; in addition to murder, poverty, the death penalty, and slavery also appear as violations of human dignity. In my study, I substantiate this claim without claiming to be exhaustive. I then analyze the novel The Adolescent (1875), touching on connections with other works by Dostoevsky.

Keywords: Dostoevsky, human dignity, poverty, death penalty, The Adolescent

I. Bevezetés

Több mint tíz éve publikáltam egy tanulmányt, amely Dosztojevszkij regényeiben vizsgálta az elismerés és az emberi méltóság kérdéseit.³ Jelen írás ezt kívánja kiegészíteni, korábban nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalt vonatkozásokkal. Munkámmal Zsidai Ágneset köszöntöm. Ági széles látókörű, figyelmes, empátikus, mindig segítőkész kolléganő, a lehető legjobbakat kívánom neki!

Az emberi méltóság fogalma – amely szerint egy bizonyos szintű tisztelet minden embernek embervoltából adódóan kijár – Nyugaton először Cicerónál jelent meg, majd a keresztény gondolkodásban vált alapvető jelentőségűvé. A keresztény felfogás szerint az ember méltóságának alapja istenképűsége: az embert Isten a saját képmására alkotta. Az emberi méltóság modern morálfilozófiai felfogásához sorolható elméletekben a hangsúly az emberi

¹ Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogbölcseleti és Társadalomelméleti Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens; HUN-REN BTK Filozófiai Intézet Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport, tudományos munkatárs.

² Az írás az MTA Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport támogatásával készült. DOI: 10.59558/jesz.2025.3.3

³ Barcsi Tamás: A „Szív” méltósága: Az emberi méltóság és az elismerés problémája Dosztojevszkij műveiben. In Partitúra, 2014/2. sz. 51-92. o. Az írás megtalálható ebben a kötetben is: Barcsi Tamás: Három filozófiai kérdés az emberről. Attraktor, Máriabesnyő, 2016.

méltóságból következő racionális erkölcsi elv levezetésén van. Immanuel Kant *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*ben (1785) megállapítja, hogy a moralitás az egyedüli feltétel, amelynek megléte egy eszes lényt öncéllá tehet, ennél fogva egyedül az erkölcsiségnek és az emberiségnek – amennyiben erkölcsiségre képes – van méltósága. Kant a gyakorlati imperatívuszt a következőképpen rögzíti: „Cselekedj úgy, hogy az emberiségre mind saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztán eszközzé legyen szükséged”.⁴

Dosztojevszkij regényeiben az eszközzé tétel sokféle változata megtalálható. Olvashatunk olyan hősökről, akik a másik ember méltóságának megsértésével, olykor annak radikális tagadásával próbálják bizonyítani nagyságukat önmaguk számára. Vannak, akik az öngyilkosságot látják szükségszerűnek. A regényekben a másik tiszteletét és a szeretetet a „szentek és szelídek” képviselik. Említett írásomban főként Dosztojevszkij érett korszakában született regényeit elemeztem és ezekben az emberi méltóság egy sajátos értelmezését azonosítottam, amelyet a „szív” méltóságának neveztem el (Dosztojevszkijnél a „szívnek” nagy jelentősége van).⁵ Az író legfontosabb regényhősei az emberi méltóság tiszteletéhez nem spekulatív úton jutnak el, hanem átérzik a többi emberrel való lényegi egységüket, ami együtt jár az ember világban való létezésének átérzésével is. A „szív” méltósága az embert célnak tekinti, és nem eszközzé, de ez – például a kanti filozófiával ellentétben – nem racionális belátáson alapul. A „szív” méltósága továbbá nem pusztán a kereszténység tanításának, az istenképűség tételének elfogadását jelenti. Itt egzisztenciális belátásról van szó. Az egység a regényekben a „szív” szavakban és szavakon túli módon kifejeződő szólamához kapcsolódva jelenik meg. Jól ismert Bahtyin nézete, miszerint Dosztojevszkij polifonikus világában önálló és egyenrangú tudatok, világlátások, szólamok sokasága kapcsolódik össze.⁶ Beszélhetünk akár a „szív” szólamáról is, ami a „másikkal” a világban való együtt-létezés átérzésének szólama, és amelyet Dosztojevszkij műveiben a „szentek és szelídek” képviselnek, de e szólam mindenkiben ott rejlik. Az Én-központú hősök az önmegbecsülésükhöz szükséges cselekvés során saját igazságukat akarják bebizonyítani önmaguknak, és megpróbálják elhallgattatni az „idegen szót”. Előbb-utóbb azonban nyilvánvalóvá válik számukra, hogy a másik szava nem némítható el, a saját igazságukat a másik embert figyelmen kívül hagyva nem találhatják meg, és amikor önmagukat állítják, akkor is a másikkal szólnak. A „szívre” legerősebben nem a szavak hatnak, hanem az érintés, a csók, a szeretet nem szavakban megnyilvánuló kifejeződései. Amikor a dialógus véget ér – mondja Bahtyin –, minden véget ér. Ez igaz arra a hallgatásra, amely az emberektől való elszakítotttság miatt az Én-központú hősöket jellemzi, az esetükben a dialógus végső elutasítása az önfelszámolással egyenlő. A hallgatás teljesen mást jelent a „szív” működéséhez kapcsolódóan. A nagy inkvizítorról szóló poémában Jézusnak alapvető jellemzője a hallgatagság, ahogy Aljosát is csöndesnek nevezi Zoszima (*A Karamazov testvérek*, 1879-80).⁷ A poémában Jézus, miután az inkvizítor befejezte monológját, csendesén odamegy hozzá és megcsókolja az ajkát. „Az öregember megremeg. [...] A csók égeti a szívét”.⁸ Raszkolnyikovban (*Bűn és bűnhődés*, 1866) akkor kezdődik el a változás, amikor a kórház ablakából meglátja a rá várakozó Szonyát. Dosztojevszkij e folyamatot a „szív”

⁴ Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Fordította Berényi Gábor. In Uő.: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest, 1991, 62. o. Az emberi méltóság fogalmáról részletesebben lásd: Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Typotex, Budapest, 2013.

⁵ Barcsi 2014: 73-87. o.

⁶ Bahtyin, Mihail: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Fordította: Könczöl Csaba, Szőke Katalin, Hetesi István, Horváth Géza. Gond-Cura – Osiris, Budapest, 2001.

⁷ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *A Karamazov testvérek I-II*. Fordította: Makai Imre. Jelenkor, Pécs, 2004.

⁸ Uo. I. kötet 332. o.

ébredéseként írja le: „mintha szíven ütötték volna”, „valami vágyakozás fájdtotta és zaklatta a szívét”, „mindkettőjük szívében az élet kiapadhatatlan forrása fakadt a másik számára”.⁹

Dosztojevszkijnél a gyilkosság mellett a szegénység, a halálbüntetés és a rabság is az emberi méltóság sérelmeként jelenik meg. A II. fejezetben ezt az állítást igazolom (a teljesség igénye nélkül), tanulmányom III. részében pedig *A kamasz* című regényt (1875)¹⁰ elemzem, kitérve más dosztojevszkiji művekkel való összefüggésekre, és rámutatok, hogy miként jelenik meg a regényben az emberektől való elhatárolódás eszméje, a spekulatív szeretet és a „szív” méltósága.

II. Az emberi méltóság sérelmének néhány változata: szegénység, halálbüntetés, rabság

Dosztojevszkij számos művében rámutat a szélsőséges szegénység megalázó voltára. A *Bűn és bűnhődés*ben Katyerina Ivanovna, Marmeladov egykor jobb napokat látott felesége megpróbálja megőrizni emberi tartását a legborzalmasabb körülmények között is. Dosztojevszkij megfogalmazása szerint a „szegények büszkesége” jellemzi, meg akarja mutatni a halotti tor méltó megszervezésével, hogy ő sem rosszabb, mint más, erre akár az utolsó félretett garasát is rászánja.¹¹ Katyerina Ivanovnához ahhoz, hogy helyreállíthassa az önbecsülését, a környezetében lévők elismerésére van szüksége, ennek elmaradása vezet az összeomlásához.

Az emberi méltóság és a szegénység összefüggésének részletes tárgyalására ezen a helyen nincs lehetőség, annyit azonban megjegyeznék, hogy felfogásom szerint az emberi méltóság tisztelete elvéből levezethető a gondoskodás legalább minimális szintű biztosításának állami kötelezettsége.¹² Nem beszélhetünk az ember önértékéből következő önkiteljesítési lehetőségéről, a jó élet bármely értelmezésének megvalósításáról, ha valaki nem jut hozzá az ún. abszolút szükségletekhez, tehát élelemhez, ruházathoz, fedélhez és orvosi ellátáshoz.¹³ Az emberi méltóság tiszteletének elvéből minimumkövetelményként az abszolút szükségletek biztosítása következik, de azt is mondhatjuk, hogy az emberi méltóság tiszteletével összeférhetetlen az ennél tágabban értett szegénység is. Az abszolút szükségletek kielégítése esetén is beszélhetünk szegénységről, például, ha tekintetbe vesszük az egyén képességeit is, amikor azt vizsgáljuk, hogy milyen javakkal, jövedelmekkel rendelkezik, illetve, ha figyelembe vesszük, mi kell ahhoz, hogy a szegényt elkerülve tudjon élni valaki egy adott közösségben. Az utóbbi az önmegbecsülés alapfeltételét jelenti: az egyénnek szüksége van az önmagához való pozitív viszony kialakításához, hogy életmódját, teljesítményét értékesnek ismerjék el az adott közösségben,¹⁴ de mindenekelőtt arra van szüksége, hogy a közösségben szegény nélkül tudjon élni. Adam Smith például a fogyasztási javakon belül megkülönbözteti az életszükségleti javakat és a fényűzési cikkeket. Életszükségleti javak alatt Smith nemcsak azokat a javakat érti, amelyek az élet fenntartásához elengedhetetlenül szükségesek, hanem azokat is, amelyeknek hiánya „az ország szokásai szerint még a legalacsonyabb néposztályokban is a tisztességes

⁹ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *Bűn és bűnhődés*. Fordította: Görög Imre és G. Beke Margit. Európa, Budapest, 1993, 643-645. o.

¹⁰ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *A kamasz*. Fordította: Szöllősy Klára. Jelenkor, Pécs, 2007.

¹¹ *Bűn és bűnhődés* 444. o.

¹² Lásd erről: Barcsi 2013.

¹³ Vö. Dussel, Enrique: Dignity: Its Denial and Recognition in a Specific Context of Liberation. In *The Discourse of Human Dignity*, Concilium, 2003/2, SCM Press, London, 99-100. o.

¹⁴ Vö. Honneth, Axel: *Harc az elismerésért*. Fordította: Weiss János. L' Harmattan, Budapest, 2013. Honneth az önmegbecsülés mellett az önbizalom és az öntisztelet fontosságára is rámutat, ezek a három alapvető elismerési forma megvalósulásából adódnak.

embereknel nem illendőnek mondható”.¹⁵ Egy vászoning szoros értelemben nem életszükséglet – mutat rá Smith –, a görögök és a rómaiak is jól éltek vászonnemű nélkül, de a 18. századi Európa nagyobb részén egy tisztességes napszámos röstellt nyilvánosan vászoning nélkül mutatkozni, mert ennek hiánya a szegénységnek olyan szégyenteljes fokát jelentette, amelyről azt gondolták, hogy senki sem kerülhet ilyen helyzetbe „egészen rossz magaviselet nélkül”.¹⁶ Ugyanígy a szokás tette a 18. századi Angliában a bőrcipőt életszükségleti tárggyá: a legszegényebb tisztességes férfi, vagy nő is szégyellt cipő nélkül nyilvánosan megjelenni.¹⁷

Marmeladovék nem emberhez méltó körülmények között élnek, ahogy Dosztojevszkij első regényében, az 1845-ös *Szegény emberekben* Gorskovék, vagy *A Karamazov testvérekben* Sznyegirjovék sem.¹⁸ Dosztojevszkij műveiből is nyilvánvaló, hogy ha valaki az alapvető javakhoz nagy nehezen hozzá is jut, a szegénységgel sok esetben együtt jár a megbecsülés hiánya, a társadalmi kirekesztettség, a lenézés. A *Szegény emberek* kishivatalnok főhőse, Makar Gyevuskin úgy látja, hogy az ember nem becsülheti magát, és mások sem őt, ha már annyira szegény, hogy nem tud teázni, vagy nincsen talpa a csizmájának: „teát sem inni – az már valósággal szégyen” – állapítja meg Makar, illetve úgy látja, hogy „az ember a felebarátai miatt jár köpenyben, talán csizmát is csak őmiattuk hord. [...] a csizma nekem arra kell, hogy megóvjam becsületemet és jó hírnevemet”.¹⁹ Makar szeretetből fakadó önfeláldozása miatt – Varvara Alekszejevna segíti – teljesen elszegényedik, gombjai leesnek, csizmája talpát elhagyja. Makar a szeretet és az önmegbecsülés fenntartása között az előbbit választja, még ha ez belső konfliktust is okoz számára (a szeretett nőt aztán elveszíti, amikor Varvara Alekszejevna hozzámegy az őt korábban megalázó Bikovhoz).

Áttérve a halálbüntetés kérdésére, érdemes felidéznünk *A félkegyelmű* című regény (1868) elejét.²⁰ Miskin herceg a Japansinéknál tett első látogatásakor háromszor is utal a halálbüntetésre. Először a komornyiknak számol be arról, hogy Lyonban látott egy guillotine-nal végrehajtott kivégzést, aztán a Japansin lányokkal és anyjukkal folytatott beszélgetés során veti fel a témát és elmondja a kivégzésre kivezetett, majd kegyelmet kapott ember történetét, majd eljátszik a gondolattal, hogy mit is élhetett át a guillotine-nal kivégzett ember az utolsó pillanataiban. A halálbüntetéstől megmenekült férfi története az élet értékéről szól, hiszen a kivégzés előtt minden másodperc óriási jelentőségre tesz szert. Ha mégsem végeznék ki, akkor többet egyetlen percet sem fecsérelné el – fogadkozik a halálraítélt, aki végül kegyelmet kap (köztudomású, hogy Dosztojevszkij is ez történt), de aztán nem tudja megtartani az önmagának tett ígéretet. A halálbüntetés – véli Miskin –, ugyanúgy a Ne ölj! parancs megszegését jelenti, mint egy gyilkosság, sőt összehasonlíthatatlanul nagyobb bűn, mint az, amelyért végrehajtják az ítéletet. Mert olyan fokú kegyetlenséget, „lélektiprást” jelent, ami nem indokolható semmilyen esetben: itt a halál bekövetkeztének bizonyossága miatt az utolsó reményt is elveszik az embertől, amely még annak is megvan, aki például egy rablógyilkosság áldozataként menekülni próbál.²¹ Itt lényegében arról beszél Miskin, hogy a halálbüntetés azért elvetendő, mert nem emberként kezelnek egy emberi lényt, akivel, legyen bármilyen bűnös is, így nem bánhatunk. Ebben az esetben az elrettentés eszközeként használják az embert, elvéve tőle az életben maradás reményét. Miskin szerint ezzel indokolhatatlan lelki fájdalmat okoznak neki, ráadásul, ha a kivégzés nyilvános, az elítélt sokak megvető tekintetétől kísérve megy a halálba.

¹⁵ Smith, Adam: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól I. Fordította: Éber Ernő, Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1940, 393. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Szegény emberek. Fordította: Devecseriné Guthi Erzsébet. In Uő.: Kisregények és elbeszélések. Első kötet, Európa Kiadó – Kárpáti Kiadó, Budapest – Uzsgorod, 1965.

¹⁹ Uo. 11., 104. o.

²⁰ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: A félkegyelmű. Fordította: Makai Imre. Jelenkor, Pécs, 2002.

²¹ Uo. 26-28., 68-75. o.

Talán nem felesleges ezeket a gondolatokat párhuzamba állítani Ippolit „gyónásával” – amiről szintén *A félkegyelmű*ben olvashatunk –, ebben a fiú összefoglalja nézeteit és megindokolja, miért akar öngyilkos lenni. A tüdőbeteg Ippolit, akinek néhány hete van csak hátra, a világrend által megsértett Dosztojevszkij hősök közé tartozik. A Lebegyev nyaralójában összegyűlteknek felolvasott vallomása, ahogy személyisége is, tele van ellentmondással. Környezetét képtelen elviselni, mégis az egyéni jócselekedetek fontosságáról szól, elmesélve az egyik ilyen tettet is. Bevallja, hogy soha nem tudta, minden kívánsága ellenére sem, elképzelni, hogy nincs jövőendő élet és nincs gondviselés, de mivel úgysem érthetjük meg ennek törvényeit, ezért éppen annyira védhető álláspont a helyzetünkbe való belenyugvás, mint a tiltakozás az ellen. Ippolit a Rogozsinnál függő Jézus-képre (ifjabb Hans Holbein *A halott krisztus teste a sírban* című festményének másolatára) utal: e kép alapján a természetet „óriási, kérlelhetetlen és néma vadállatnak”, vagy „egy újabb szerkezetű óriási gépnek” tudja csak elképzelni, amely még a Lázárt feltámasztó Jézust is érzéketlenül magába nyelte.²² Ez a fenevad most őt készül benyelni, a halálos ítéletet megkapta, de miért kell neki megvárni az ítéletben kiszabott két-három hetes határidő leteltét? Ippolit úgy véli, ebben a helyzetben egyetlen emberhez méltó tett van: az öngyilkosság, tehát a lázadás az élet „rendje” ellen, amelyet akkor akar elkövetni, amikor felkel a nap, egyenesen az élet forrására tekintve. A fiú napfelkeltére időzíti beszéde befejezését és megkísérli az öngyilkosságot, de a pisztolya nem működik, mert elfelejtett gyutacsot tenni bele.

Kérdésként merülhet fel ezek után, hogy ha a halálbüntetést azért vetjük el, mert elveszi a reményt az embertől, akkor hogyan ítéljük meg a halálos beteg ember helyzetét? Reményről itt sem lehet szó, ezért is beszél Ippolit „halálos ítéletről”, csak itt az „ítélet végrehajtásának” időpontja nem ismert. Ha azt mondjuk, hogy a halálbüntetés esetében eszközként tekintünk az emberre, Ippolit érvei szerint a betegség miatti haldoklás során hasonló a helyzet: itt az ember a természeti folyamatok eszköze csupán. Ebből valóban következhetne az, hogy az emberhez az méltó, ha tiltakozik ez ellen és él a tett utolsó lehetőségével. Persze a halálbüntetést és a betegség miatti haldoklást nem feltétlenül evidens közös nevezőre hozni, hiszen az előbbi esetben embertársai olyan valakit küldenek a halálba, aki még élhetne, akár hosszú éveket is, az utóbbi esetben pedig az élet nem emberi döntés miatt fejeződik be, hanem természeti folyamatok következtében. Míg az előbbi emberek által visszavonható, az utóbbi nem (a kezeléssel legfeljebb kitolható a halál bekövetkezése). Halálos betegség esetén az ember csak annyit tehet, hogy saját maga választja meg halála időpontját, és öngyilkos lesz. Persze milyen lázadás ez, tehetjük fel a kérdést, ha a halál amúgy is bekövetkezik? Ippolit maga is megjegyzi: ez nem nagy lázadás. Nem csupán a lázadás illúziójáról van szó? De talán még ezzel az illúzióval is jobb meghalni, mint tehetetlenül kivárni a halál bekövetkeztét. De felmerülhet az a kérdés is: az ilyen öngyilkosság nem eszközzé-tétel? Az egyén önmagát, saját életét használja fel a világrend elleni tiltakozás eszközeként. Egy keresztény gondolkodó számára ez ugyanúgy értékpusztítás, az Isteni Rendbe való beavatkozás, a „Ne ölj” parancs megsértése, mint bármilyen gyilkosság, de a kanti etika szerint is elutasítandó az öngyilkosság.²³ A halál méltóságának problémája ma is gyakran felmerül haldokló betegek vonatkozásában elsősorban az önkéntes (aktív) eutanázia, vagy az ún. asszisztált öngyilkosság erkölcsi megítélése kapcsán, itt persze nem kifejezetten a világrend elleni lázadás az indok, hanem a gyógyíthatatlan betegséggel járó elviselhetetlen szenvedéstől való szabadulás (emögött azonban ott van a természetes haldoklási folyamat elutasítása, illetve ott lehet kifejezetten a világrend – amelyben létezik ilyen szenvedés – elleni lázadás is). Ippolit persze maga is bizonytalan lázadása

²² Uo. 454. o.

²³ Kant: i. m. 62. o. Van azonban olyan, kantianus emberi méltóság-értelmezés is, amely szerint az öngyilkosság, az asszisztált öngyilkosság, illetve az eutanázia (az utóbbiak bizonyos feltételek fennállása mellett) nem sértik az emberi méltóság tisztelete elvét. Vö. Barcsi 2013, illetve Barcsi Tamás – Kömüves Sándor – Nemes László: Életvégi döntések. L'Harmattan, Budapest, 2024.

helyességében, de mindenképpen nyomot akar hagyni, ha már életében nem hozhatott létre semmi nagyszerűt, akkor legalább halála legyen jelentőségteljes. Elsősorban persze azért olvassa fel nyilvánosan a gyónását, hogy megpróbálják lebeszélni a tervéről, hogy érezze a szeretetet (ezt a magyarázatot említi a herceg is Aglájának). A jelenlévők többsége részéről azonban nem tapasztal ilyen érzéseket, félresikerült kísérlete pedig leginkább nevetést vált ki.

A halálbüntetés mellett a kényszermunka büntetésének problematikussága is megjelenik Dosztojevszkijnél. Az író saját élményein alapuló *Feljegyzések a holtak házából* című könyv (1860-64) bemutatja, hogy a kényszermunkatábor fogvatartottai milyen módon próbálják átvészelni a sokszor tíz-húsz éves büntetésüket olyan módon, hogy ne veszítsék el teljesen ember voltukat.²⁴ Ebben nagy szerepe van a szabadságról való álmodozásnak, a kényszerű munka után a barakkban, saját akaratból végzett tevékenységnek, amely a pénzhez jutás lehetőségét is jelenti. A pénz pedig a szabadság illúzióját teremti meg a fegyházban: a fegyenc alkoholt vásárolhat és egy előre kijelölt „ünnepi napon” mulatozhat a teljes lerészegedéssel. Aztán minden megy tovább, de ennek a napnak az ígérete sokat jelent számukra, mint ahogy a hivatalos ünnepeké is (nagy jelentőséggel bír a rabok karácsonyi színelőadása). Azok az emberek, akik korlátlan hatalmat kapnak más emberek fölött, előbb-utóbb elvesztik uralmukat a saját érzéseik felett, elhatalmasodik rajtuk a zsarnokság, szinte betegséggé válik. A vesszőzés, botozás elembertelenítő hatású az egész közösségre nézve is: „az a jog, hogy egyik ember a másik felett testi fenytést gyakorolhasson, súlyos fekélye a társadalomnak, és az egyik legerősebb eszköz arra, hogy csírájában megfojtsa minden állampolgári méltóságot, és teljes mértékben megveti alapját a társadalom feltétlen és elháríthatatlan felbomlásának.”²⁵

III. Az elhatárolódás-eszmétől a spekulatív szereteten át a „lelki szépség” zarándokának méltóságáig

Az eszme, a szenvedély és a „szív” összeütközéseként értékelhetjük *A kamasz* című regényt, amelynek három legfontosabb alakja Arkagyij Dolgorukij, Andrej Petrovics Verszilov és Makar Dolgorukij. A házasságon kívül született Arkagyij életében sem a nemzőapja (Verszilov), sem az a férfi, akinek hivatalosan a nevét viseli (Makar), nincs jelen sokáig, ahogy anyjától is távol nevelődik: az elveszettség, a folytonos identitás-keresés meghatározó jellemzője a fiúnak. Dosztojevszkij *Az író naplójában* úgy utal regényére, mint amelyben ismét egy „véletlen” családot mutat be.²⁶ Arkagyijt a gimnázium elvégzése után Verszilov Pétervárra hívja, egy álláslehetőségre utalva. Arkagyij nem szereti a szüleit, hiszen magára hagyták, ugyanakkor vágyik is a közelségükre, ezért nem tud nemet mondani az ajánlatra, elutazik Pétervárra, tervei szerint csak egy kis időre, hogy aztán végleg szakítson velük. Mind a kamasz, mind Verszilov személyisége tele van ellentmondással a Dosztojevszkij-főhősök többségéhez hasonlóan. Arkagyij magányos éveit alatt az „odújában” egy eszmét dolgozott ki, amely a többi

²⁴ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *Feljegyzések a holtak házából*. Fordította: Wessely László. Európa, Budapest, 1979.

²⁵ Uo. 236-237. o.

²⁶ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *Leendő regényem*. Ismét egy „véletlen” család. Fordította: Grigácssy Éva. In Uő.: *Tanulmányok, levelek, vallomások*. Fordította: G. Lányi Márta, Grigácssy Éva, Király Zsuzsa, Kulcsár Aurél, Makai Imre, Recski Ágnes, S. Nyíró József, Szabó Mária. Magyar Helikon, Budapest, 1972, 41. o. Az éppen megözvegyült Verszilov elszerette cselédjének, a később zarándokká lett Makar Dolgorukijnak a feleségét: ebből a kapcsolatból született meg Arkagyij és húga. Bár viszonyukat sosem törvényesítették, Verszilov mindenhova magával vitte választottját, hosszabb utazásai kivételével (korábbi házasságából származó gyermekei a rokonoknál nevelődtek). Arkagyijt intézetbe adták, majd gimnáziumba járt Moszkvában, távol anyjától és Verszilovtól. Mivel Verszilov időközben tönkrement és az előkelő társaság is elfordult tőle, szegénységben, egy kis lakásban él Arkagyij anyjával, Szonyával és testvérével, Lizával. Vö. *A kamasz*.

emberrel való szembenálláson alapul („eszmém – a kuckó”)²⁷, ugyanakkor vágyik az emberek elismerésére, szeretetére. Ez utóbbiért persze megveti magát („Ezt a vágyat, hogy az emberek nyakába ugorjam – azért, hogy derék, jó fickónak tekintsenek és ölelgessenek ... szégyeneim leggyalázatosabbikának tekintem”)²⁸, csakúgy, mint a *Feljegyzések az egérlyukból* (1864) hőse.²⁹ Attól megkülönbözteti azonban, hogy a fiú még képes a „szív méltósága” alapján cselekedni, érzéseit egyre kevésbé tudja elnyomni magában, köszönhetően az elszigetelődés (ideiglenesnek tekintett) feladásának, és az őt ért hatásoknak. Arkagyij kijelenti, hogy nem szereti a nőket, mégis első látásra beleszeret Katyerina Nyikolajevnába. Ellenséges Verszilovval, ugyanakkor vonzódik is hozzá. Eszméjének lényege, hogy a kitartás, a folyamatosság, az aszkétaság, a bátorság, a magány és a titoktartás „fegyverével” sok pénzt fog összegyűjteni, és olyan gazdag lesz, mint Rothschild. Mindenkinél jobban akar érteni a tőzsdéhez, a bankszakmához, az üzleti élethez. A megszerzett pénzt nem költi majd el, nagyon egyszerűen fog élni. Tudja, hogy terveihez kitartás és lelki erő szükséges, ezért még a „kuckójában” különböző kísérleteket végez, hogy birtokában van-e ezeknek a tulajdonságoknak. Zsebpénzét nem költi el, hanem összegyűjti, szándékosan alig vesz magához ételt, bizonyítva saját magának, hogy az éhezés sem okoz számára problémát. Mi a célja mindezzel? A magány és a hatalom. Elhatárolódni az emberektől és élvezni a pénzzel járó hatalmat, hiszen az „még a senkit is az első helyre emeli”.³⁰ Nem fogja nyilvánosságra hozni gazdagságát, tehát nem akar élni hatalmával, elég lesz neki, ha a legteljesebb szabadság, a hatalom, az erő biztos tudatát érzi. Sőt, ha már elég pénze lesz, szétosztja az egész vagyont, ezzel is szabadságát, hatalmát bizonyítja, nem másnak, saját magának.³¹

Dosztojevszkij *A játékos* (1866) című kisregényében Alexis is azt vallja: „A pénz – minden.”³² A házitanító ezzel arra utal, hogy a polgári társadalomban a gazdagság jelenti a legnagyobb hatalmat, ezért ő is ennek megszerzésére kíván törekedni, még hozzá a szerencsejáték segítségével. Pénzét nem akarja befektetni, örökölni hagyni utódaira – élesen szembeállítja magát a becsületes munkával pénzt gyűjtögető német „Vaterral” –, ő is csak a gazdagság erejét akarja élvezni.³³ Bár Alexis szintén elsősorban önmagának szeretné bizonyítani a saját nagyságát, de nem kíván lemondani az emberek csodálatáról sem, ha ez csak addig tart is, ameddig fényűző életet tud élni a pénzéből.³⁴ Álmát megvalósítja, hiszen első játékaival tetemes összeghez jut, így rövid ideig élvezheti az áhított hatalmat, de szerelmét, barátait elveszti. Egy idő után már csak a játék számít neki: saját megítélése szerint csupán akkor emelkedik az „emberek sorába”, ha nyer.³⁵

Visszatérve *A kamaszhoz* (amelyben szintén szerepet kap a szerencsejáték): Arkagyij valójában arra törekszik, hogy azok, akik megalázták, vagy akik csak egy kamasznak látják, elismerjék és csodálják őt, erre konkrétan is utal egy helyen („az a tudat, hogy bármily nevetségesnek, megalázottnak látszom is, kincset érő erő lakozik bennem, amely egy napon majd rákényszeríti őket, valamennyiüket, hogy megváltoztassák rólam a véleményüket – ez [...] volt akkoriban egyetlen erőforrásom, fényem, méltóságom, fegyverem és

²⁷ Uo. 61. o.

²⁸ Uo. 60-61. o.

²⁹ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *Feljegyzések az egérlyukból*. Fordította: Makai Imre. Európa, Budapest, 1982.

³⁰ A kamasz, 97. o.

³¹ Arkagyij eszméjéről lásd: uo. 86-101. o.

³² Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *A játékos*. Fordította: Devecseriné Guthi Erzsébet. In Uő.: *Egy nevetséges ember álma, Kisregények*. Európa, Budapest, 1980, 168. o.

³³ Uo. 162-163. o.

³⁴ Alexis nagyság iránti vonzalmát bizonyítja, hogy munkaadója nevelt lánya, az elérhetetlennek tűnő Polina iránt érez szerelmet. Őt is birtokolni akarja, és a rouletten nyert pénzének felajánlásával akarja bizonyítani szerelmét. A büszke lány viszont ebben azt látja, hogy meg akarják vásárolni, és hiába érez a férfi iránt vonzalmat, elhagyja őt.

³⁵ Uo. 298. o.

vigasztalásom”).³⁶ Az dühíti fel legjobban, ha semmibe veszik – például amikor Szokolszkij herceg megtagadja, tolvajnak nevezik és kidobják a játékteremből, vagy amikor Bjoring félrelöki. Szüksége van a körülötte levők elismerésére pozitív én-képe kialakításához, ezért eszméjének az a része, hogy gazdagsága esetén megelégszik majd az erő, a hatalom magányos tudatával, önáltatás csupán.

Arkagyijban, csakúgy, mint Raszkolnyikovban (*Bűn és bűnhődés*), de kevésbé kiélezett formában, az Én mindenkit felülmúló értékességét állító eszme és a „szív” szerinti méltóság-értelmezés küzd egymással. Arkagyij könnyebben eltéríthető eszméjének megvalósításától, mint Raszkolnyikov, hiszen Péterváron, a környezet hatására feladja, vagy legalábbis elhalasztja eszméje tettekre váltását (költekező életmódot él, nem gyűjti a pénzt, és az aszkétizmus sem jellemző rá). Főként a szenvedélye téríti el eszméjétől, bár a „szíve” is egyre inkább „felébred”. Már a korábbi életszakaszában is voltak arra utaló jelek, hogy eszméjét nem fogja tudni megvalósítani eredeti formájában, mert túlságosan is hajlamos az érzéseire hallgatni az ész parancsaival szemben. Erre utal a talált kislány esete, akiről aszketikus kísérletei során gyűjtött pénzével gondoskodik, majd mindent megtesz a gyógyulásáért és végül a saját pénzén temetteti el. Arkagyij azért van tele gyűlölettel, mert magányosan, szeretet nélkül telt a gyermek- és ifjúkora, folyamatosan megaláztatások érték (lásd a Touchard-intézetben történeteket), ez vezetett eszméjéhez. Pétervárott a legkülönbözőbb hatások érik, a szintén belső harcokkal küszködő Verszilov, vagy Szokolszkij herceg mellett a „szív” útján járó anyja, húga és különösen Makar Dolgorukij is erős befolyással van rá. A világi hívságok csábítása, a viszonzatlan szerelem kínjai és játékszenvedélye ugyancsak meghatározzák viselkedését, amely a különböző hatások elegyeként meglehetősen zavarttá válik. Olykor a szenvedély, máskor az eszme-Én (miszerint nagyon is igaza van, mikor az emberektől való elhatárolódást tervezi), néhol pedig a szeretet-elv határozza meg a fiú gondolatait, illetve cselekedeteit (ezek váltakoznak például akkor is, amikor azt fontolgatja, hogy mit tegyen a birtokában lévő dokumentummal).

Arkagyij a tapasztalatlansága miatt sokszor tévesen ítéli meg az embereket, nem jól ismeri fel a köztük lévő viszonyokat. A legnagyobb gondot apja, Verszilov okozza neki, akit nem tud kiismerni: amikor már úgy gondolja, hogy megfejtette a titkát, személyiségének egy újabb aspektusa mutatkozik meg előtte. Verszilov nem csak a kamasz életében játszik meghatározó szerepet, hiszen ahogy az *Ördögökben* (1871-72) a legtöbb szereplő sorsát Sztavrogin befolyásolja,³⁷ itt ő az, aki körül „mindenki kering”. A kettejük közti alapvető különbség abban áll, hogy Verszilov rátalált arra az eszmére – ez a „genfi eszme: erény Krisztus nélkül”, az emberiség szeretetben való egyesítése –, amely életének alapelvül szolgál.³⁸ Esetében elsősorban az a probléma, hogy eszméje, szándékai és tényleges élete, viselkedése között meglehetősen nagy a szakadék, mivel szenvedélyessége, „bűnre” való hajlama eltéríti őt az eszméjének megfelelő élettől. Verszilovnál nem valamilyen, az emberekkel szemben megfogalmazott eszméről van szó – mint a *Feljegyzések az egérlyukból* hősnél, vagy Raszkolnyikovnál, vagy Sztavrogin „metafizikai kísérletei” esetében –, viszont nem is a belső fénnel bíró „szív”, tehát a krisztusi szereteteszmény útját követi. A szeretet Verszilovnál a spekulatív ész terméke, amelyet sok esetben képtelen megvalósítani erős szenvedélyei ellenében. Amikor a szeretet-elvnek megfelelően cselekszik, akkor is jelen van a kimódoltság, az előre elhatározottság, a másik problémájának nem megfelelő kezelése, hiszen nem képes megfelelően átérezni a körülötte levők nehézségeit. Csupán action gratuite-ok, hirtelen hőstettek jellemzik (például Emsben felajánlja, hogy elveszi a Szokolszkij hercegtől teherbe esett Ligyija Ahmakovát, aztán annak halála után gondoskodik a gyermekről, de ide sorolható

³⁶ A kamasz, 311-312. o.

³⁷ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: *Ördögök*. Fordította: Makai Imre. Jelenkor, Pécs, 2005.

³⁸ A kamasz 235. o.

az is, amikor visszautasítja az örökséget, bár rossz anyagi helyzetben van).³⁹ Ezekkel sokszor pont a kívánt cél ellenkezőjét éri el, lásd Olja történetét: pénzt ad a fiatal lánynak, aki ezt félreérti és újabb megalázásnak tekinti, ezért felakasztja magát. Verszilov két nő, a madonnai és szodomai ideál, Arkagyij anyja és Katyerina Nyikolajevna között vívódik, az egyik ártatlan, természetes, feltétel nélküli szeretetre képes, benne a lelki szépség vonzza, a gyönyörű, világias, érzéki, önérdékkövető másik pedig örült szenvedélyt vált ki belőle. Fia hasonló érzéseket él át, csodálja anyját, felismeri különleges értékét, ugyanakkor Katyerina Nyikolajevnába is beleszeret.

Verszilov ellentmondásossága nem csak az eszme és a tényleges cselekedetek, a szeretet és a szenvedély közti harc vonatkozásában jelentkezik, de eszméjét is kettősség hatja át: az Isteni Rend tételezése, illetve annak elutasítása. Verszilov szerint a megújulás kulcsa a talán csak „ezer” orosz kozmopolita nemes (amelybe ő is beletartozik), akik úgy oroszok, hogy teljes egészében európaiak is, Franciaországban franciák, németek között németek, amíg a francia nem tud más lenni, mint francia, és a német is csak német marad. Az európai ateizmussal, a forradalmárokkal szemben az orosz nemes az eszmék összebékítését képviseli. Verszilov Európában szembesült a „gyűjtogatókkal”, Isten elutasításával, és időnként nem tudta elképzelni, hogyan élhet az ember Isten nélkül, pedig a saját hite sem volt erős. Aztán felmerült benne az Isten nélküli aranykor képe. Miután az „átkozódás, fütyty és sárdobálás” véget ér és az emberek magukra maradnak, megragadják majd egymás kezét, mert rádöbbennek az életük végességére és értékére, új szemmel kezdik nézni egymást és a természetet: „az a nagy szeretetfölösleg, amely azelőtt a halhatatlanságot jelentő Valakihez szállt, mindenkiből kiáradna a természetre, a világra, az emberekre, minden csepp fűszálra”.⁴⁰ Verszilov fantazmagóriának nevezi mindezt, de mégis gyakran elképzei. Annak ellenére, hogy deistának vallja magát, mégis úgy tudja csak befejezni látomását, hogy Krisztus megjelenik az elárvult emberek között, feléjük nyújtja a kezét és azt kérdezi: „Hogyan feledkeztetek meg rólam?”, aztán felzendül az „új, utolsó feltámadás” himnusza.⁴¹ Verszilov aranykorról szőtt vízióját ugyanaz a Claude Lorrain kép ihleti, amelyik az *Ördögök* Sztavroginjára is hatással van. A *Karamazov testvérek*ben Ivan Karamazov egyik poémája szintén az Isten nélküli aranykor eljövételét vetíti előre.⁴²

Ebben a vonatkozásban érdemes röviden kitérni az *Egy nevetséges ember álma* (1877) című elbeszélésre, amelynek hőse úgy érzi, hogy minden mindegy a világon és öngyilkosságra készül, amelyet nem tud végrehajtani, mert előzőleg elzavart egy segítséget kérő kislányt az utcán, és nem érti, ha minden mindegy, akkor miért érez sajnálatot. Álmod lát, amelyben egy a Földhöz hasonló bolygóra kerül, ahol paradicsomi egységben, harmóniában élnek az emberek, ő pedig akaratán kívül megrontja őket, megjelenik a hazugság, a kéjvágy, a féltékenységek, a kegyetlenség, megindul a harc az elkülönülésért, az egyéniségért, a tudás megszerzéséért. Az addig természetes egység helyett megjelenik az egység eszméje: „Amikor gonoszak lettek, testvériességről és emberiségről kezdtek beszélni, és megértették ezeket az eszméket.”⁴³ De az egyéniséghez való ragaszkodás, az önzés lehetetlenné teszi a testvériség megvalósítását. A „nevetséges ember” felébredve álmából, tisztán látja, hogy a szeretet igazságának (ami egy egyszerű elvben összefoglalható: „szeresd a többieket úgy, mint magadat”) megfelelően kell élnie, ezt kell hirdetnie.⁴⁴ Itt nem az aranykorról való spekulációról van szó, mint Verszilovnál (vagy Ivannál), hanem az egység egzisztenciális élményéről („Nem, nem az eszemmel találtam

³⁹ A hirtelen hőstett fogalmáról lásd Fehér Ferenc: Az antinómiák költője. Dosztojevszkij és az individuum válsága. Cserépfalvi, Budapest, 1994, 157-160. o.

⁴⁰ A kamasz 515. o.

⁴¹ Uo. 516. o.

⁴² A Geológiai kataklizma poémáját lásd: A Karamazov testvérek 2. kötet 406-408. o.

⁴³ Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Egy nevetséges ember álma. Fordította: Makai Imre. In Uő.: Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Európa, Budapest, 1980, 498. o.

⁴⁴ Uo. 501-502. o.

ki, hanem láttam, láttam, és élő képe örökre megtöltötte lelkemet”)⁴⁵, amely megváltoztatja az álmot látó életét (Sztavroginnak is az álma hatására ébred fel a lelkiismerete, de ő nem tud a szeretet mellett elköteleződni).

Verszilov úgy véli, hogy fizikai képtelenség szeretni felebarátunkat, lehetetlen úgy szeretni az embereket, amilyenek, mégis szeretni kell őket, erőt véve magunkon: tegyük velük jót, aztán menjünk el mellettük. Az emberiség szeretete álláspontja szerint pusztán gondolati konstrukció, ilyenkor azt az emberiséget szeretjük, amit önmagunk alkotunk meg (és valójában önmagunkat alkotjuk meg, így önmagunkat szeretjük).⁴⁶ Verszilov szerint az eszmét szolgáló embernek kötelessége, hogy legalább egyvalakit gyakorlatilag is boldoggá tegyen.⁴⁷ Arkagyij „könyvszagúnak” nevezi ezt a kijelentést, és igaza van, ez is csupán a spekulatív ész terméke, gondolati elhatározás, amely csak kudarchoz vezethet. Tényleg ez történik Verszilov esetében, hiszen az említett egyvalaki Arkagyij anyja, Szonya lehetne, de őt sem képes boldoggá tenni, hiába vonzódik hozzá „humánus emberi szeretettel”, szeszélyessége, ridegsége, a nő megalázkodásának eltérése miatt nincs szó valódi szeretetről és Szonya boldogságáról.⁴⁸ Verszilovot továbbá olyannyira megbabonázta a Rajna-vidéken történt találkozásukkor Katyerina Nyikolajevna, hogy úgy érzi, nem szabad többé, fátumról beszél. Szimbolikus jelentősége van, hogy mielőtt újra találkozik Katyerina Nyikolajevnával és elbúcsúzik Szonyától, eltöri Makar „örökségét”, az ikont, amely két darabra hasad szét.⁴⁹

Arkagyij életfelfogásának alakulására meghatározó befolyással van az a férfi is, akinek a nevét viseli, Makar Dolgorukij, a zarándok. Betegségéből való lábadozása idején találkozik először vele: Makar is beteg, érzi a halál közelségét, meghalni tér „haza” Verszilovékhoz, hiszen mégiscsak ők jelentik számára a családot. Az öreg szelíd, megbocsátó, a „szív” embere, telve az Isten teremtette világ iránti csodálattal. Nem véletlen, hogy Arkagyij egy verőfényes napon ismeri meg Makart, és rögtön vonzódni kezd hozzá, az idős zarándok „lelki szépsége” megindítja a szívét („a lelkem mintegy kigyúlt” – jegyzi meg a fiú, ennek jele, hogy végigsimítja anyja arcát, pedig ez mozdulat egyáltalán nem jellemző rá).⁵⁰ Havasi Ágnes utal rá, hogy a lelki szépség értelmében használt orosz szó nemességet is jelent, és Makar így felfogott nemessége áll szemben Verszilov társadalmi rang értelemben felfogott nemességével.⁵¹ Az öreg sztareci, tanítói vonásokat hordoz, de ő nem a kolostorban találta meg hivatását, hanem a zarándoklat, a folyamatos úton-lét során, amely alatt mindig azokat az embereket szolgálta, akik éppen körülvették.⁵² Makar az Istennek tetsző, imádságos életre biztatja a fiút, és úgy véli, hogy igazi istentagadók csak kevesen vannak, mert az ember nem bírja ki, hogy valamit ne imádjon és a bálványimádók bálványaikban Istent keresik.⁵³ Arkagyijnak a tudomány nevében feltett provokatív kérdéseire a maga egyszerűségében is bölcs válaszokat ad, nem filozófiai problémákon gyötrődik, hanem „szívének” megfelelően él, nem eszméit közli, hanem meséket mond az őt körülvevőknek és ezekből a mesékből – jegyzi meg Arkagyij – minden túlzásuk, olykor valótlanáguk ellenére mindig valamilyen „egész” kerekedik, hallgatásuk közben pedig valamiféle révület, furcsa, könnyes megihatottság vesz erőt az emberen. Az öreg mindvégig megőrzi „víg kedélyét”, pedig haldoklik, és a halálában is van

⁴⁵ Uo. 502. o.

⁴⁶ A kamasz: 236-237. o.

⁴⁷ Uo. 518. o.

⁴⁸ Ezt maga Verszilov is tudja: uo. 519-521. o. A „humánus emberi szeretet” Arkagyij kifejezése.

⁴⁹ Uo. 556. o. Verszilov majdnem tragédiát okoz a Lambert-féle találkozón, hiszen az ájult Katyerina Nyikolajevnát először le akarja löni, majd miután visszatartják, a saját szívére célozva húzza meg a ravaszt, de Arkagyij időben félrerántja a kezét, ezért a golyó csak a vállába fúródik.

⁵⁰ Uo. 397. o.

⁵¹ Havasi Ágnes: Dosztojevskij szentjei. A pozitív szépségű hősök ortodox egyházi eredete. Pápai Református Teológiai Akadémia–L’ Harmattan, Pápa–Budapest, 2008, 69. o.

⁵² Uo. 67., 95. o.

⁵³ A kamasz 412. o.

valamilyen természetesség: megszokott zsámolyán ülve „megszakad a szíve”.⁵⁴ Verszilov, bár mélyen tiszteli az öreget, nem tudja követni, mert az eszme és a szenvedély hatásai alól nem tudja kivonni magát. Arkagyijt megérinti Makar szentsége, de benne is tovább folyik a „lelki szépség” és a „póklélek” közti harc (nem is érti, hogyan férhet össze egymással a legfennköltebb eszmény és legaljasabb gázság).⁵⁵

Arkagyijt a kis híján végzetesnek bizonyuló események és történetének elbeszélése megváltoztatta („átnevelte magát” az emlékezés során) és úgy érzi, új élet áll előtte. A belső küzdelem tehát eldőlt: a fiú a „lelki szépség” megvalósítására törekszik. Továbbra is meg akarja valósítani eszméjét, de teljesen átalakított formában (hogyan mit is jelent ez, legfeljebb csak sejthetjük: talán a pénz megszerzésével és az egyszerű élettel az emberek javát akarja szolgálni). Verszilov szintén megváltozott, ha nem is lett belőle „Isten embere”, de böjtölni kezd, eljár templomba (bár a szertartást kifogásolja), és megmarad a madonna ideál, Szonya mellett, akinek a haját simogatja, kezét csókolgatja.⁵⁶

IV. Befejezésként

Láthattuk, hogy Dosztojevszkij regényeiben fontos gondolatok fogalmazódnak meg a szegénység és az emberi méltóság összefüggéséről, illetve az ember eszközzé tételének különböző formáiról. A *kamaszban* jelentős szerepet kap az elhatárolódáson alapuló méltóság-felfogás: Arkagyij eredeti eszméje az Én méltóságát csak másokkal szemben képes értelmezni. Verszilov szerint a kiválasztottak feladata az eszmék és az emberek összebékítése, és egy Isten nélküli aranykor eljövételét feltételezi, amikor az emberek kölcsönösen tisztelni és szeretni fogják egymást. A „szív” méltóságának megfelelő életet pedig Makar képviseli a regényben. Arkagyij feladja eredeti eszméjét, Verszilov cselekedeteivel hitelteleníti az általa hirdetett gondolatokat, egyedül Makar az, akiben semmi nem változik, még a halál közeledtével sem, ugyanúgy szereti Istent és az embereket. Egy olyan világban, ahol sokan önmagukban, egy eszmében, vagy valamilyen szenvedélyben találják meg azt a „bálványt”, amit imádkozhatnak. Mások eldobják az életüket: Olja az őt ért sértések miatt, Kraft pedig ideológiai okokból (mivel „tudományosan” kimutatta, hogy az orosz másodrendű fajta, ebből logikailag az következik számára, hogy aki orosz, annak nem érdemes élnie) követ el öngyilkosságot, de örült szenvedélyének tombolásakor Verszilov is maga ellen fordítja a fegyvert. Makar Dolgorukij Dosztojevszkij többi „fölébredt” szívű hőiséhez hasonlóan „természetesen”, az érzéseire hallgatva dicsőíti Istent, a világot, hirdeti az emberi élet értékét.

Irodalomjegyzék

Bahtyin, Mihail: Dosztojevszkij poétikájának problémái. Fordította: Könczöl Csaba, Szőke Katalin, Hetesi István, Horváth Géza. Gond-Cura – Osiris, Budapest, 2001.

Barcsi Tamás – Kőműves Sándor – Nemes László: Életvégi döntések. L'Harmattan, Budapest, 2024. <https://doi.org/10.56037/978-963-646-179-9>

Barcsi Tamás: Három filozófiai kérdés az emberről. Attraktor, Máriabesnyő, 2016.

⁵⁴ Uo. 496. o.

⁵⁵ Uo. 418. o.

⁵⁶ Uo. 605-613. o.

Barcsi Tamás: A „Szív” méltósága: Az emberi méltóság és az elismerés problémája Dosztojevszkij műveiben. In Partitúra, 2014/2. szám, 51-92. o. <https://doi.org/10.17846/PA.2014.9.2.51-92>

Barcsi Tamás: Az emberi méltóság filozófiája. Typotex, Budapest, 2013.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: A kamasz. Fordította: Szöllősy Klára. Jelenkor, Pécs, 2007.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Ördögök. Fordította: Makai Imre. Jelenkor, Pécs, 2005.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: A Karamazov testvérek I-II. Fordította: Makai Imre. Jelenkor, Pécs, 2004.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: A félkegyelmű. Fordította: Makai Imre. Jelenkor, Pécs, 2002.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Bűn és bűnhődés. Fordította: Görög Imre és G. Beke Margit. Európa, Budapest, 1993.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Feljegyzések az egérlyukból. Fordította: Makai Imre. Európa, Budapest, 1982.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: A játékos. Fordította: Devecseriné Guthi Erzsébet. In Uő.: Egy nevetséges ember álma, Kisregények. Európa, Budapest, 1980.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Egy nevetséges ember álma. Fordította: Makai Imre. In Uő.: Egy nevetséges ember álma. Kisregények. Európa, Budapest, 1980.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Feljegyzések a holtak házából. Fordította: Wessely László. Európa, Budapest, 1979.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Leendő regényem. Ismét egy „véletlen” család. Fordította: Grigássy Éva. In Uő.: Tanulmányok, levelek, vallomások. Fordította: G. Lányi Márta, Grigássy Éva, Király Zsuzsa, Kulcsár Aurél, Makai Imre, Recski Ágnes, S. Nyíró József, Szabó Mária. Magyar Helikon, Budapest, 1972.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Szegény emberek. Fordította: Devecseriné Guthi Erzsébet. In Uő.: Kisregények és elbeszélések. Első kötet, Európa Kiadó – Kárpáti Kiadó, Budapest, Uzsgorod, 1965.

Dussel, Enrique: Dignity: Its Denial and Recognition in a Specific Context of Liberation. In The Discourse of Human Dignity, Concilium, 2003/2, SCM Press, London.

Havasi Ágnes: Dosztojevszkij szentjei. A pozitív szépségű hősök ortodox egyházi eredete. Pápai Református Teológiai Akadémia–L' Harmattan, Pápa–Budapest, 2008.

Honneth, Axel: *Harc az elismerésért*. Fordította: Weiss János. L' Harmattan, Budapest

Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Fordította Berényi Gábor. In Uő.: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat, Budapest, 1991.

Smith, Adam: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól I.* Fordította: Éber Ernő, Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1940.